

**THE COMPOSITIONAL FEATURES AND CHARACTERISTICS
OF THE EPIC "G'ARIP ASHIQ" AND M. DARIBAEV'S PLAY
"G'ARIP ASHIQ."**

M.J. Palimbetova

PhD. Karakalpak State University, Nukus

A.Jandullaeva

Master's student, Karakalpak State University, Nukus

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14948736>

ARTICLE INFO

Received: 24th February 2025

Accepted: 27th February 2025

Online: 28th February 2025

KEYWORDS

*Epic, drama, transformation,
image, additional character,
composition, plot.*

ABSTRACT

This article provides information on dramatic works that transitioned from one genre to another in Karakalpak national dramaturgy starting from the 1930s. In particular, a comprehensive analysis has been conducted on the differences, shortcomings, and achievements of M. Daribaev's drama "G'arip Ashiq" compared to the epic. Furthermore, scholarly conclusions have been drawn regarding the characters and actions of the additional characters not included in the epic but included in the play by the author.

**«ĠÁRIP ASHIQ» DÁSTANI HÁM M.DÁRIBAEVTIŃ «ĠÁRIP ASHIQ»
PYESASINIŃ KOMPOZICIYALIQ ÓZGESHELIGI, OBRAZLAR SISTEMASI**

M.J.Palimbetova

PhD. Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, Nókis

A.Jandullayeva

Magistrant, Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, Nókis

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14948736>

ARTICLE INFO

Received: 24th February 2025

Accepted: 27th February 2025

Online: 28th February 2025

KEYWORDS

*Dástan, drama,
transformasiya, obraz,
qosımsha personaj,
kompoziciya, syujet.*

ABSTRACT

Bul maqalada Qaraqalpaq milliy dramaturgiyasında 1930-jillardan baslanğan transformaciya yaǵnıy bir janrdan ekinshi janrǵa aylandırılğan dramalıq shıǵarmalar haqqında maǵlıwmat berilgen. Atap aytqanda M.DáribaevtiŃ "Ġárip ashıq" dramasınıŃ dástannan ózgesheligi, kemshilikleri hám jetiskenlikleri haqqında keŃ tallaw islengen. Sonday-aq, dastanda berilmegen biraq avtor tárepinen pyesaǵa qatnastırılğan qosımsha obrazlardıŃ xarakteri, is-háreketleri haqqında ilimiy juwmaqlar islengen.

Dastanlardı dramaǵa aylandırıw isi 1938-jıldan baslanğan. «Ġárip ashıq» dastanı tiykarında I.Bekbawliyev (1937 jil), M.DaribevtiŃ (1939-j) , A.Begimov hám T.AllanazarovlardıŃ «Ġárip ashıq» (1955-j) dramasi, qaharmanlıq dastanı «Alpamis» tiykarında N.Dawqaraev «Alpamis» pyesasin, «Qırq qız» dastanı tiykarında A.Shamuratov penen I.Yusupovlar «Qırq qız», Q.MátmuratovtiŃ «Sharyar» xalıq eposi motivleri tiykarında dóretilgen «Sháryar» dramasi, Edige dastanı tiykarında K.RaxmanovtiŃ «Edige» sıyaqlı

dramaliq shıǵarmalardı atap ótsek boladı. Dástandı dramaǵa kóshiriw baǵdarın jáne de dawam etetuǵın onı tolıqtıratuǵın jańa shıǵarma jazıwshı K.Allambergenovtıń «Amir Temur hám Er Edige (Ullı atlanıs)» [1], «Qırq qız (Úmit sholpanı) [2.73]» degen tariyxıy muzikalı draması bolıp tabıladı.

Dastan menen bir qatarda, povest hátteki romanlarda dramalıq janrǵa aylandırılǵan. Máselen, J.Aymurzayevtıń «Ámiwdárya boyında» romanı tiykarında dóretilgen «Ámiwdárya boyında» draması, T.Qayipbergenovtıń «Qaraqalpaq qızı» romanı tiykarında G.Abdulov, Bayandiyevlar tárepinen dóregen «Qaraqalpaq qızı» draması (1967-j) sońınan «Jumagúl» (1974-j) draması, jaqında ǵana saxnalastırılǵan «Jmagúl» (2024-j), Berdaqtıń «Aqmaq patsha» epikalıq poeması tiykarında dóretilgen S.Xojaniyazovtıń «Adalatqa qıyanet» draması, T.Qayipbergenovtıń «Qaraqalpaq dastanı («Baxıtsızlar»)» romanı tiykarında dóregen usı avtordıń «Aydos baba» (Mıń tillaǵa bahalanǵan gelle) tragediyası, T.Allanazarovtıń T.Qayipbergenovtıń «Baxıtsızlar» romanı tiykarında dóregen «Aydos baba» tragediyası, K.Raxmanovtıń «Toǵız tońqıldaq, bir shińkildek» ertegi tiykarında dóregen usı atamadaǵı draması, M.Dáribayevtıń «Mıńlardıń biri» povesti tiykarında dóretilgen K.Raxmanovtıń usı atamadaǵı draması, K.Raxmanovtıń «Payǵambar jasındaǵı kúyew» draması tiykarında usı atamadaǵı povesti, K.Raxmanovtıń «Nóser» povesti tiykarında dóregen «Laqqılar emlewخانada» komediyası, «O dúnyaǵa mirat...» draması tiykarında dóregen «Aqıbet» povestlerin atap ótiw orınlı. Ádebiyatımızǵa bunday dástúrlerdıń kirip keliwi jańa aralas janrlardıń payda bolıwına sebep boldı.

Ádebiyattanıw iliminde transformaciya janrı boyınsha arnawlı izertlewshilerden rus ilimpazlarınıń miynetlerinde [3], qırǵız ilimpazı A.Qalchaevanıń [4] dissertaciya jumısında (qırǵız eposlarındaǵı obrazlar hám syujetlerdiń prozalıq shıǵarmalardaǵı kórinisleri tiykarında úyrenilgen), qazaq ilimpazlarınan professor J.Qoblanovtıń maqalalarında [5] (bul maqalada qaraqalpaq ádebiyatındaǵı eń dáslepki epos «Alpamıs»tıń dramaǵa aylanıwı máseleleri qaralǵan), ózbek ádebiyatında N.Tursunovanıń [6] (xalıq ertekleri, dástanlarındaǵı obrazlar stilizaciyası qaralǵan), qaraqalpaq ádebiyatında Á.Seytbekovtıń [7] dissertacijalarında (K.Raxmanovtıń prozalıq shıǵarmaları tiykarında tallaw islengen) keń kólemde ayılǵan bolsa, izertlewshi M.Palimbetovanıń dissertaciya jumısında [8] tek «Edige» eposı hám dramasınıń tallanǵan hám tek izertleniwi kerek másele ekenin usınıs etip bildirip ótken. Demek, biz sol tiykarda dissertaciya jumısımızdıń bul bóliminde qaraqalpaq ádebiyatında bul janrdıń qalıplesiwinde tiykar bolǵan dramadan baslap búgingi kúnderde dóretilgen dramalıq shıǵarmalar haqqında toqtalıp ótpekshimiz.

Xalıq awızeki dóretiliwshiliginde baslı orın tutqan, xalıqtıń ishki sezimlerin, azatlıq ushın qılǵan qaharmanlıq háreketlerin, sonday-aq ózleriniń erki, óz súygenine qosılıw sıyaqlı syujetlerdi hám motivlerdi, dıqqatqa ilaylıq bolǵan obrazlardı milliy ádebiyatımızdıń bir janrı bolǵan dramaturgiyada da ushiratamız. Buǵan álbette ádebiy tásirler sebep boldı. 1930-jılları Moskva qalasında respublikalıq kórkem óner hám ádebiyatı boyınsha dekada bolıp ótedi. Bunda folklorlıq tematikada jazılǵan dástanlar tiykarında dóregen dramalıq shıǵarmalardı kórip ótedi. Bunda Qazaqstan Respublikasınan G.Musrepova óziniń «Qız jipek», «Qozi Korpesh bayan sulıw», Tájikistannan A.Laxuti óziniń «Vosstaniye Vose», «Tursun Zade i Deoxti», «Kuznec Koba». Tatarstannan M.Djaliliya óziniń «Altın shash», Ózbekistannan S.Abdulla óziniń «Taxir va Zuxra» hám Xurshida «Leyli hám Májnun», Qırǵızstannan

Dj.Bokonbaeva, K.Sidikova, Dj.Turusbekova «Ayshurek» dramaları menen qatnasti. Bunday sharayatlar, álbette jas qaraqalpaq dramaturgiyasına unamlı tásir jasadı hám jazıwshılarımızdıń xalıq dástanları tiykarında dramalar dóretiwine sebepshi, túrtki boldı. Qaraqalpaq jazıwshısı M.Dáribaev xalıq dástanı tiykarında "Ǵarip ashıq" pyesasın úlken múmkinshilikten paydalanıp dóretti.

Dástanıń dramaǵa shártlerine tuwrı kelmeytuǵın kóp jerleri bar. Dastan tıńlawǵa, drama kóriwge tiykarlangan. Dastandı xalıq túnnen baslap tańǵa deyin tıńlawı múmkin, dramanıń talabı boyınsha eń kóp degen de eki-úsh saattan artıq kóriw, tıńlaw múmkin emes. Dastan waqı'yaları uzaq jıllardı, ásirlik hádiyselerdi qamtıwı mumkin. Prozalıq shıǵarmalarda bayanlaw jaqtan janrlıq talabına say keń. Al, drama shegarası oǵan qaraǵan da tar. Kompozitsiyalıq jaqtanda proza ham dastan erkin janr. Dramada bul sheklengen. Hátteki, personajlar sanı jaǵınan da shegaralangán. Demek, bunday shıǵarmalardı transformatsiyalaw dramaturgten úlken bilimdi, harqanday avtordan da úlken madeniyatlılıqtı, qanıgelikti hám jetik sheberlikti talap etedi. Máselen, Mirzaǵaliy Dáribaevtıń óziniń «Ǵarip-ashıq» pyesası eń jaqsı pyesaǵa járiyalangán konkurste jeńip shıqtı. Mine usıǵan baylanıslı Mirzaǵaliy Dáribaev dramaturgler arasında pyesa dóretiwdiń eki usılın atap kórsetken edi;

Birinshiden, dástanǵa kóp ózgerisler engizilmeydi, sózleride dástan stilinde boladı.

Ekinshiden, óz qıyalına tiykarlana otırıp jazıwshı dástan mazmunına jańa waqıyalardı qosıp jiberedi. Egerde birinshi usıl-bul «Avtorlıq emes- al rejessiorlıq jumıs» bolsa, al ekinshi usıldı «jazıwshılar eń abzalı dep bileidi». Olardıń ekewide dialog dúziwdi hám dáslepki waqıtta dramaturgler ushın meńgerip alıw múmkin bolmaǵan ulıwma saxnalıq iskusstvosın úyreniwge múmkinshilik beretuǵın boldı [9].

«Ǵarip ashıq» dástanı tiykarında dáslepki drama 1939-1940-jılları jazıwshı Mirzaǵaliy Dáribaev tárepinen jazıldı. Pyesa Qaraqalpaqtan ASSR i Sovnarkomı kórkem óner basqarması shólkemlerstirgen eń jaqsı drama tańlawınıń ekinshi sıylıǵın jeńip alǵan [10.116]. Olda Moskva qalasında ótkerilgen on kúnlik dekadaǵa qatnasti hám biziń ádebiyatımızda da ashıqlıq janrında dóretilgen, kóp obrazlı dramalıq shıǵarması menen qatnasti. Pyesaniń mazmunı bir-birine qosıla almaǵan ashıqlardıń ómirinen alıngán.

M.Dáribaev 1940-jılı qaraqalpaq xalqınıń milliy liriko-epikalıq dástanınıń syujetinen paydalana otırıp V aktli «Ǵarip ashıq» pyesasın jazdı. Pyesaniń ayırım úzindileri (eki akti) 1940-jıldıń 12-yanvarında «Qızıl Qaraqalpaqstan» gazetasınıń 9-sanında jariyalandı, al tolıq túrinde 1962-jılı shıqqan «Pyesalar» toplamına kirgizildi.

Pyesaniń baslı teması –patsha qızı Shahsanemniń baqsı jigit ǵaripke bolǵan ájayıp muhabbatı. Onda ashıqlıq teması menen barabar qarapayım xalıqtıń zulım patsha Shahabbazdıń opasızlıǵına narazılıǵı, ádillik ushın gúresi súwretlenedi. Xalıqtıń ashıqlarǵa bolǵan kózqarasın súwretley otırıp, dramaturg muhabbat temasın ulıwma xalıq temasına biriktiredi. Eki jastıń arasındaǵı móldir nuhabbatınıń gózzallıǵın, onıń qıyın sınaqlardan ótiwin dramaturg poetikalıq ruwx penen jırlaydı. Pyesada xalıq dástanınıń stillik ózgesheligi, romantikalıq kóterińkiligi saqlanganı menen onıń kompoziciyasında, waqıyalardıń rawajlanıwında ózine tán ideyalıq-kórkemlik ózgeshelikleri bar.

M.Dáribaevtıń pyesasına xalıq dástanındaǵı Sawshı menen Tańsıq usaǵan mákkar kánizekler, Jasmıq mama, Abdulla wázir, Babaxan sawdager, Babaniyaz qarazban, Babayflus, Baǵdat patshasınıń ulı Asos penen qızı Aysanem hám taǵı basqa obrazlar kirgizilmegen,

waqiyalardıń kóbisi qısqartılıp, negizgi salmaq Shahabbaz shahqa, Ğarip penen Shahsanemge berilgen. Sonday-aq, Juwhagulge, mollağa usağan **jańa obrazlar** qosılğan. Egerde xalıq dástanında Ğarip penen Shahsanem Shahabbaz shaxtıń hám Shahwalettiń qarsılıǵın ajayıp muhabbatı menen jeńse, olardıń razılıǵı menen qosılsa, Shahwalet Ğariptiń qarındası Gúljamalğa úylense, M.Daribaevtiń pyesasında ashıqlar xalıqtıń qudiretli kúshiniń qollawı arqasında qosıladı. Dramaturg xalıq massasın aldıńǵı planǵa shıǵarıp, onı sheshiwshi kúsh sıpatında súwretleydi. Dramaturg ayırıqsha dıqqattı shah qızı Shahsanemnıń obrazın jasawǵa bólgen. Egerde xalıq Dástanında Shahsanemnıń sociallıq jaǵdayına qaray, isenbewshilik ham qızǵanshaqlıq usağan unamsız qásiyetleri menen kórinse (mısalı, jaqın qurdası Aqsha menen Ğariptiń baylanısı bar dep gúdikleniwı, Ğaripke nahaqtan jala jabıwı ham basqa sondaylar), bunda drama onday unamsız qasiyetlerden qashıq. Biz onıń obrazında taza tabiyatlı, nazik sezimlerde bay, sawer yarın telmirip kútiwshi, muhabbatı ushın ólimge de tayın turǵan apiwayı ashıq qızdı kóremiz.

III-akttegi kórinisti alayıq. Shahabbaz shah shaǵzadası menen mollasın izine eritip qolları artına baylanǵan Ğariptiń qasına keledi. Qızı menen jasırın ushırasqan Ğaripti shalıwǵa buyırıp qızına sen qul menen baylanıs jasadıń , ar-namısıńa daq saldıń, dep dóhmet uradı. Onı Shahwaletke beretuǵınlıǵın aytadı. Sonda Shahsanem atasınıń ayaqların qushıp, sıypalap, onnan atalıq muxabbatın soranadı, atalıq sezimin oyatpaqshı bolıp jalbarınadı. Biraq shaxtıń júregi eriytuǵın emes. Atasınıń ata atına miyasar emesligine kózi jetken, reyimlik ornına tepkisin jegen Shahsanem: «Meni de al qushaǵına, tutsın atam pishaǵına» [11.30] dep ózin Ğariptiń ústine atadı. Biz usı epizodtan shah qızı Shahsanemnıń Ğaripke muhabbatınıń shın ajayıp korinisin kóremiz..

«Ğarip ashıq» pyesasına kirgizilgen jańa obrazlardıń biri – Juwhagúldiń obrazi. Dramaturg onıń obrazında xalıq dástanındaǵı sawshi, Tańsıq usağan kánizeklerdiń unamsız qásiyetlerin jámleydi. Juwhagúl pyesada shaxtıń kishi hayalı. Onıń Shahsanem menen Ğaripke qarsı islegen sumlıq hiyleleri Ğaripke degen muhabbatınıń juwapsız qalıwınan dóreydi.

Juwhagúl óziniń ishıqsı ushın guressheń jalınlı hayal. Ol Ğaripke : «Meniń sennen ayaytuǵın janım joq, kerek bolsa júregimdi suwırıp beremen»(7-bet) –dep ashıq aytadı. Ğariptiń aldında dizesin búgip, etegine asılıp onnan ashıqlıq ishıqı mawqın basıwdı soraydı. Biraq ta, onıń ashıqlıǵı tek ǵana qumarın tarqatıwǵa qaratılǵan, Ğarip penen jasırın baylanısta bolıp, onı oynasına aylandırmaqshı maqsetinen payda bolǵan. Toq turmıstan zerikken xanımnıń usı maqsetin Ğarip jaqsı túsindi, sonlıqtan da onı makkar qatın dep, onıń tırmasa túsken suq qolların eteginen qaǵıp taslaydı, ádep-ikramlılıǵın joytqan xanımǵa jek kóriw sezimlerin ashıqtan ashıq bildiredi. Muhabbatı push bolǵan menmen xanımnıń qastıyansılıǵı burınǵıdan da beter órshelenedi. Ğarip penen Shahsanemnıń qosılıwı taǵıda úlken mashaqatqa aylanadı. Maqsetleri uzaqlana tusedi. Uliwma alǵanda Juwhagúldiń unamsız obrazınıń jasalıwı dramaturgtıń kórkem obrazlar jasawındaǵı úlken jetiskenlikleriniń birinen boldı.

Azberxoja, Aqsha, Abadan usağan xalıq wakilleriniń obrazlarınıń tereńnen ashılmay qalıwı -«Ğarip ashıq» pyesasınıń eń baslı kemshiliklerinen esaplanadı. Pyesaniń syujetlik jetilisi, geypara waqiyalardıń orınsız qaytalana beriwı (Ğariptiń ush ret tutılıwı) sebepli, biraz bosańqı seziledi. Sonday-aq qajetsiz personajlardıń koplıǵı (bir baǵmannıń ornına úsh

bagmanni kórsetiliwi) bas qaharmanlardi minéz-qulqin keńirek ashıwǵa biraz irkinish jasadı.

Dramaturgiya qánigesı Tóresh Allanazarovtıń bahalawı boyınsha Mırzaǵalıy Dáribevtıń «Ǵarip ashıq» pyessası qaraqalpaq folklorı ǵaziynesinen xalıq awızeki dóretpesinen orın alǵan eń jaqsı ashıqlıq dástanı «Ǵarip ashıq» dástanınıń syujetlik mazmunın ápiwayı poetikalıq tilge kóshiriwge uqsap ketken. Pyesada sociallıq qarama-qarsılıqlarǵa baslı diqqat berilip, dástandaǵı lirikalıq sezimler kúshli shıqpaǵan. Sonlıqtan, «Ǵarip ashıq» draması dástanǵa salıstırǵanda qızıqlı emes bolıp shıqqan [10]. Biraq ta, pyesanı tutas alǵanımda M.Dáribaevtıń «Ǵarip ashıq» pyessası xalıq Dástanı negizinde dóregen, dawir talabına ilaylıq, ideaylıq qunlılıǵı basım shıǵaramalar qatarında turadı.

Solay etip, otızınshı jıllardıń ekinshi yarımında Qaraqalpaqstan Mámleketlik teatrında kóp ózgerislerdiń bolıp ótkenligi bayqaladı. Repertuari keńeydi. Ulıwma dramaturgiyanıń hám teatrdiń eń jaqsı tabısları, dastúrleri mengerildi, aktyorlardıń saxnalıq sheberligi ósti. Elimizdiń oraylıq qalalarında teatr iskustvosınıń sheberligin úyreniw boyınsha oqıp atırǵan jas milliy kadrlar kele basladı. Ayırıqsha diqqat muzikalıq-dramalıq spektakllerge berildi. Sebebi, qaraqalpaq xalıq azelden saz-sawbetke, oyın-zawıqqa jaqın bolıp, barlıq toy-tamashaları oyın-zawıqsız ótpegen. Sonlıqtan, teatrda muzikalı dramalardıń kóbirek qoyılıwı xalıqtıń kórkem-estetikalıq talaplarınan boldı. Jazıwshılarımızda usı talaplardı esapqa alıp, muzikalı dramalar jazdı hám muzikalı dramalardı basqa tillerden awdardı. M.Dáribaevtıń "Ǵarip ashıq" pyessası da usı xalıqlıq kórkem talaplardan kelip shıǵıp jazılǵan edi.

Juwmaqlap aytqanda, XX ásir qaraqalpaq ádebiyatında dramanıń ideya-tematikalıq, janrlıq jaqtan rawajalanıwı ádebiyatımızdıń jetiskenligi bolıp esaplanadı. Bul sıyaqlı aralas janrlardıń payda bolıwı ilimde izertleniwın kútpekte.

References:

1. Алламбергенов К. Әмир Темур хәм Ер Едиге. (Уллы атланыс), Нөкис, «Билим», 2017.
2. Алламбергенов К. Қырық қыз (Үмит шолпаны) // Әмиўдәръя. – Нөкис, 2018. - №4.
3. Маркова Т.Н. , Голованов И.А. , Сейбель Н.Э. Жанровые трансформации в литературе и фольклоре [Текст]: кол-лективная монография. Челябинск: Изд-во «Энциклопедия» 2012.
4. Қалчаева А. Эпостук мотивдердиң кыргыз драматургиясында идеялык-көркем иштелиши мәселелери: Филол. илим. канд. ... дис. автореф. – Бишкек, 1993.
5. Кобланов Ж. Фольклорные основы драматургии. Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ» № 5 (14) Т.4 МАЙ 2019 г. Турсунова Н.Х. Ҳозирги ўзбек драматургиясида фольклор стилизацияси: Филол. фан. фалс. док.... (PhD) дис. Тошкент – 2020
6. Сейтбеков Ә. К.Рахманов ижодида эпик ва драматик асарлар синтези: Филол. фан. фалс. док.... (PhD) дис. – Нукус, 2020.
7. Палымбетова М. Мустақиллик даври қорақалпоқ драматургияси (идея-тематика, образлар системаси). Филол. фан. фалс. док.... (PhD) дис. – Нукус, 2020.
8. Дәрибаев М. Драматургия туўралы// Қарақалпақстан әдебияты хәм искусствосы. 1939. №3. 73-84 бетлер.

9. Алланазаров Т. Некоторые вопросы истории каракалпакской советской драматургии. Нукус, «Каракалпакстан», 1987
10. Дәрибаев М. Пьесалар. ҚҚМБ, Нөкис, 1962.